

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.7.7](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.7.7)

УДК: 334.722.24

*Н. І. Богомолова,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Державний університет інфраструктури та технологій, Київ
ORCID: 0000-0001-5376-2437*

*М. А. Лисенкова,
магістрант кафедри фінансів і кредиту,
Державний університет інфраструктури та технологій, Київ
ORCID: 0000-0002-9200-1064*

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ

*N. I. Bohomolova
Doctor of Sciences in Economic, Professor, Head of Department
of Finance and Credit, State University of Infrastructure and Technology, Kyiv*

*M. A. Lysenkova
Master of Finance and Credit Department,
State University of Infrastructure and Technology, Kyiv*

FEATURES OF FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM DEVELOPMENT OF FAMILY BUSINESS ENTERPRISES

В статті охарактеризовано особливості фінансово-економічного механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу. Розкрито основні тенденції та проблеми їх функціонування в Україні, більшість з яких спричинена нестабільною економічною та політичною ситуацією, недостатніми обсягами інвестицій та інших фінансових ресурсів, недосконалістю механізмів оподаткування та законодавчо-нормативної бази в цілому.

Доведено, що розвиток сімейного підприємництва має ґрунтуватися на удосконаленні механізму фінансово-економічної діяльності підприємств – системі, яка визначає порядок організації діяльності, окремих її напрямів (управління доходами, управління витратами, інвестуванням, фінансуванню діяльності, ціноутворенням, оподаткуванням). Підґрунтям і базисом функціонування механізму є збалансування економічних інтересів учасників за рахунок спеціального законодавства, виваженої системи оподаткування результатів діяльності, ціноутворення на продукцію, гарантування фінансової безпеки, тощо.

Удосконалення механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу полягає в: реалізації цілісної системи планування фінансово-економічної діяльності та орієнтації бізнесу на стратегічний розвиток; забезпеченні управлінської та трудової дисципліни; ефективній співпраці інституцій, соціального партнерства держави та суспільних організацій, підприємств.

The article describes the features of the financial and economic mechanism for the development of family business enterprises. The main tendencies and problems of their functioning are revealed, most of which are caused by unstable economic and political situation, lack of investments and other financial resources, imperfect taxation mechanisms and legislative framework in general. Characterized advantages and controversial issues of the functioning of such enterprises.

It is proved that the development of family business should be based on the improvement of the mechanism of financial and economic activity of enterprises. Such a mechanism is a system that determines the organization of financial and economic activity, its individual areas (income management, cost management, investment, financing activities, pricing, taxation), which in general are aimed at achieving the stated strategic goal. With the help of the structural components of such a mechanism - specific functions, forms, methods, levers, the mechanism should ensure the interaction of all participants in economic activity (entrepreneurs, clientele, state institutions and institutions), promote its quality and efficiency.

The basis for the functioning of the mechanism is the legal regulation of the economic activity of family enterprises. It is important to balance the economic interests of participants through special legislation - a balanced system of taxation of results of activities, pricing of products, guaranteeing financial security.

Improvement of the mechanism of development of family business enterprises consists in: realization of the integrated system of planning of economic activity and orientation to strategic development; provision of management and labor discipline; effective cooperation of the institutions, social partnership of the state and social organizations, entrepreneurs, all those who are interested in implementing the potential of family business.

Improvement of the mechanisms of financial support for family businesses, lending programs, financial leasing, and flexible taxation remains a promising industry for further research.

Ключові слова: механізм; розвиток; ; бізнес; ефективність; витрати; доходи.

Key words: mechanism; development; business; efficiency; costs; revenues.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Підприємства сімейного бізнесу становлять важливу ланку малого та середнього підприємництва в Україні. Створюючи робочі місця, знижуючи соціальну напругу в суспільстві, виступаючи гнучкою до викликів та реалій ринкового середовища формою підприємництва, підприємства сімейного бізнесу залишаються недостатньо дослідженими як з теоретичної, так і практичної точки зору. Відсутність спеціального нормативно-правового регулювання, статистики та аналітики щодо особливостей розвитку суб'єктів сімейного підприємництва знижує ефективність їх фінансово-економічної діяльності, а відсутність напрацьованих економічних механізмів управління даним сектором бізнесу не дозволяє забезпечити системність та стратегічну спрямованість функціонування. Все це негативно відображається на розвитку малого та середнього бізнесу та економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням проблематики розвитку підприємств сімейного бізнесу займалися такі вчені та спеціалісти, як: Бондарчук М., Дерід І., Кіренкіна Е., Кошик О., Купалова М., Кулиняк І., Солоненко Ю., Тругубов О., Чухрай Н. та ін. [2-3, 5-10]. Зазначені автори зосереджують свою увагу на важливій ролі та загальноекономічному значенні розвитку сімейних підприємств, їх функціях, проблемах глобалізації економічних відносин, перевагах і недоліках сімейного бізнесу, тощо. Проте, відсутність дієвих обґрунтованих фінансово-економічних механізмів управління сімейними підприємствами знижує ефективність процесів організації та ефективного розвитку їх ресурсного потенціалу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Розвиток наукової думки з теорії та практики функціонування сімейного бізнесу дозволив виділити невирішені проблеми з системного обґрунтування організаційно-економічних умов та встановлення принципів розвитку сімейних підприємств, дослідження яких в рамках єдиного механізму зумовило постановку мети даного дослідження.

Формулювання мети статті. Метою статті є характеристика ключових елементів фінансово-економічного механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу, спрямованого на формування сприятливих умов функціонування сімейних підприємств на ринку.

Висвітлення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів. Під підприємством сімейного бізнесу, що базується на володінні та управлінні сімейним капіталом, розуміють особливу форму підприємництва, до якої залучені члени однієї родини, пов'язані соціально-економічними відносинами, що стосуються, як правило, прав власності, управління суб'єктом чи суб'єктами господарювання, трудової діяльності, тощо. Чим більша кількість членів сім'ї залучена до сімейного бізнесу, тим складнішим є внутрішній економічний механізм такого підприємства, а отже, більш виваженої стратегії вимагає його фінансово-економічна діяльність, значної уваги потребує і питання передачі прав власності.

Світовий огляд свідчить про наявність ефективно функціонуючих суб'єктів сімейного бізнесу, їх високий репутаційний капітал, зокрема, таких світових лідерів ринку як Nike, Volkswagen, Samsung Electronics, Facebook, WalMart, IKEA, Otto, Pampers та багатьох інших. Сімейні підприємства функціонують у сфері торгівлі, промислового виробництва, сільського господарства, транспорту, будівництва, тощо, і, за різними оцінками експертів, формують від 50 до 80% бізнес-середовища Європи [3, 5].

Особливостями діяльності сімейних бізнес структур є значний вплив соціально-психологічних чинників, – функціонування підприємства пов'язане з відносинами в родині, що носить як позитивний (довготривалі, спрямовані на перспективний розвиток відносини, що базуються на сімейних цінностях і високому рівні довіри), так і негативний характер (вплив конфліктних сімейних ситуацій в управлінні підприємством, складнощі при спадкуванні майнових прав, слабка формалізація економічних відносин). Специфіку має й система передачі знань і набуття практичних навиків, – інвестиції в розвиток інтелектуального сімейного капіталу достатньо ефективні. Система передачі знань є важливою для розвитку сімейного бізнесу, – батьки прагнуть дати дітям якісну освіту з метою ефективної передачі сімейного бізнесу, професійного управління ним (без залучення сторонніх менеджерів).

Системний підхід до дослідження процесів розвитку підприємств сімейного бізнесу на основі удосконалення механізму їх функціонування спрямовує увагу на взаємодію умов і факторів їх розвитку (як соціально-психологічних, так і фінансово-економічних), що формуватимуть цілісну, спрямовану на стратегічний розвиток програму функціонування сімейних підприємств. Системний підхід в дослідженні умов та принципів розвитку сімейного бізнесу дозволить також встановити особливості функціонування сімейних бізнес структур, дослідити зв'язок між чинниками та результатами функціонування суб'єктів підприємництва.

Розвиток підприємств сімейного бізнесу відбувається в умовах функціонування ринку певних послуг (продукції), де ключовими елементами виступають попит та пропозиція, а технології виробництва чи надання послуг залежать від багатьох чинників ринкового середовища, наявності та дій конкурентів, рівня диверсифікації ринку та послуг, ступеня державного регулювання (в тому числі рівня лібералізації ціноутворення). Економічні потреби суб'єктів означеного ринку формують напрями використання ресурсного потенціалу сімейних підприємств, потреби та інтереси зацікавлених в їх продукції (послугах, діяльності) підприємств формують запити до розвитку економічної діяльності, а пропозиція підприємств свідчить про можливість задоволення визначених вимог ринку (продаж продукції, послуг, надання робіт) на визначених умовах.

З позицій подальшого дослідження факторів та умов розвитку підприємств сімейного бізнесу важливим є поєднання засад розвитку як внутрішнього економічного механізму підприємств, так і зовнішнього ринкового середовища, а дослідження протиріч (чи невідповідностей) розвитку сімейного підприємства сприятиме формуванню стратегії управління сімейним бізнесом, переорієнтації її на управління конкурентоспроможністю компанії. Вищенаведене вимагає удосконалення фінансово-економічного механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу шляхом залучення та використання сукупності організаційно-економічних і фінансових методів, прийомів, форм, регуляторів і важелів управління. При цьому важливим є збалансування (гармонізація) інтересів всіх зацікавлених сторін – підприємств, клієнтури, держави (її інституцій та інститутів) в розвитку даного сегменту бізнесу.

Таким чином, розвиток підприємств сімейного бізнесу є процесом достатньо складним, оскільки характеризується багатофакторним впливом, складним господарським кругообігом виробничо-економічних ресурсів, товарів, послуг між суб'єктами економічної діяльності, стейкхолдерами, іншими учасниками. Все це обумовлює удосконалення як організаційного, так і фінансово-економічного механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу, вимагає дотримання принципів системності, інноваційності, плановості, ін.

В цілому, під економічним механізмом найчастіше розуміють сукупність форм, методів і прийомів економічного та фінансового управління, що призводять до досягнення поставленої мети [1, 4]. Механізм включає суб'єкт і об'єкт управління, систему засобів впливу на об'єкт (умови та фактори, інструменти, регулятори), набір зв'язків, що своєю тісністю забезпечують досягнення мети. З іншого боку, – механізм характеризує послідовність виробничо-економічних процесів (дій, напрямів, заходів), які визначають організацію певної діяльності; методологічно категорія «механізм» є основою для переходу від теорії до практики.

Для економічного механізму властиві системні характеристики, оскільки, механізм – це єдина система, спроможна досягти мети лише за рахунок сукупності взаємопов'язаних складових, а розвиток забезпечується шляхом як удосконалення складових (форм, методів, важелів), так і за рахунок їх узгодженості, відповідності

один одному; однаково важливим є трансформація елементів та оптимізація зв'язків між ними. Лише удосконалення окремих елементів буде малоефективним.

Під фінансово-економічним механізмом розвитку підприємств сімейного бізнесу доцільно розуміти систему, яка визначає порядок фінансово-економічної діяльності, пріоритетність окремих її напрямів (управління: доходами, витратами, інвестуванням, фінансуванням діяльності, ціноутворенням, оподаткуванням), що в цілому забезпечує досягнення поставленої стратегічної мети розвитку сімейних бізнес структур.

Важливу ланку фінансово-економічного механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу становлять економічні відносини. При цьому економічні відносини базуються на потребах і економічних інтересах всіх учасників економічної діяльності, – необхідність їх узгодження, знаходження балансу полягає в нагальній потребі удосконалення цінової політики на продукцію (послуги) підприємств, а також реалізації моделі податкового менеджменту (в ряді країн система спеціального оподаткування сімейних підприємств сприяє розвитку бізнес-середовища, має позитивний вплив на розвиток економіки в цілому).

Ідея удосконалення механізму розвитку сімейного бізнесу полягає в забезпеченні дослідження економічних інтересів суб'єктів та переході до реалізації конкретних фінансово-економічних інструментів – оподаткування, ціноутворення, інвестиційної підтримки, забезпечення ефективної системи контролінгу, тощо (рис. 1).

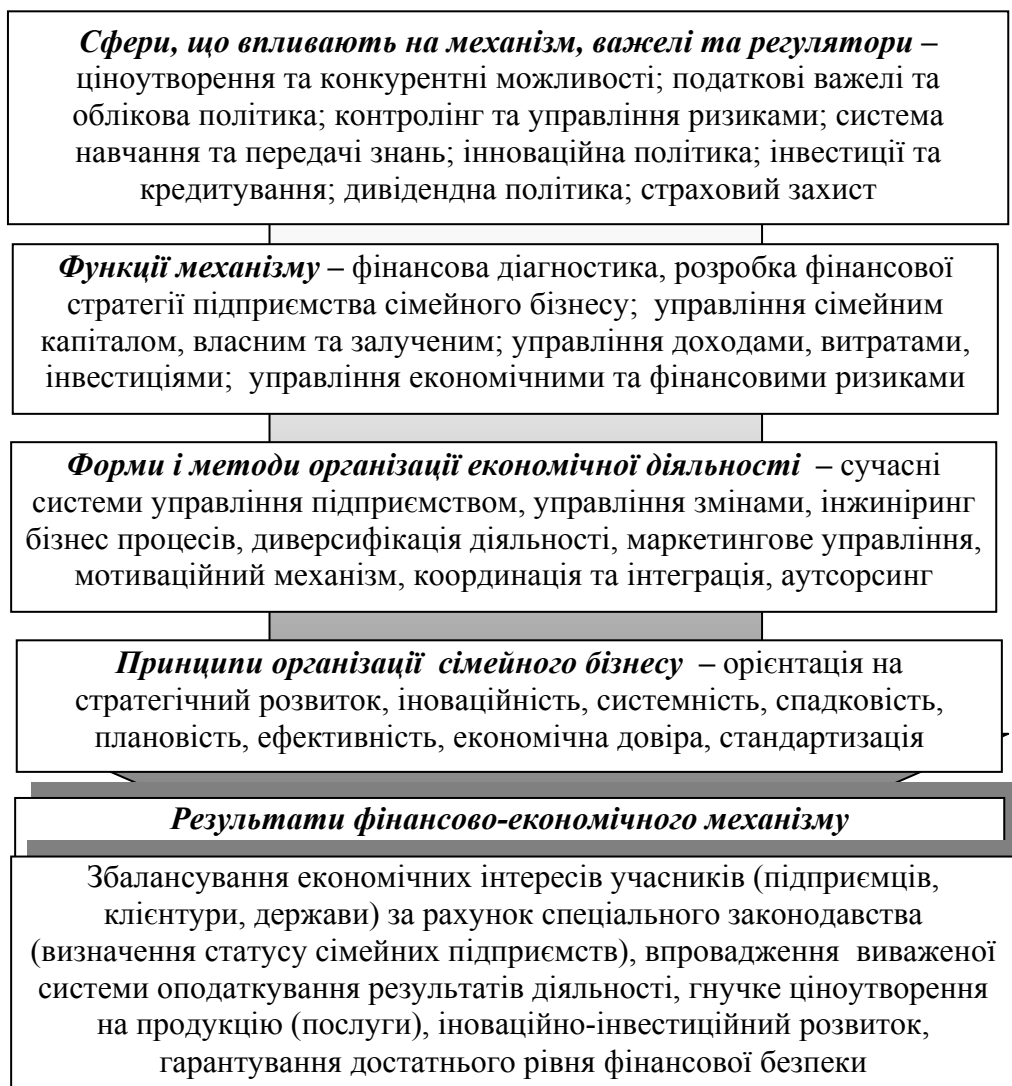

Рис. 1. Складові фінансово-економічного механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу

Як зазначалось раніше, рушійною силою економічного розвитку є економічні інтереси всіх учасників. Економічні інтереси підприємств сімейного бізнесу полягають в сталому забезпеченні прибутковості, інтерес клієнтури – в прагненні придбати якісну продукцію (послуги) за привабливою ціною, до інтересів держави (умовно) відноситься забезпечення стабільності функціонування на ринку продукції та послуг (шляхом регулювання гарантування надходжень до бюджету за рахунок податків і зборів від діяльності сімейного

підприємства та задоволення попиту клієнтури). Крім того, доцільно враховувати й економічні інтереси інших учасників ринку – посередників, постачальників виробничих ресурсів, фінансових установ, тощо. Конфлікти економічних інтересів виникають як між наведеними групами учасників, так і в середині груп (зокрема, серед членів родини – учасників сімейного бізнесу). Саме механізм має сприяти гармонізації бізнес-середовища на основі врахування інтересів учасників і знаходження компромісних рішень.

Збалансування та гармонізація економічних інтересів учасників як посилення спільної зацікавленості в ефективній співпраці полягає у дотриманні домовленостей зі сторони клієнтури (чітке формулювання вимог, вчасна оплата), підприємця (щодо чесної реклами, вчасного надання послуг, продукції, сервісного обслуговування, прозорості ціноутворення, тощо, а також забезпечення державної підтримки – ведення політики, спрямованої на розвиток конкурентного бізнес-середовища (з цих позицій інструментами гармонізації економічних відносин є податкова, грошова-кредитна політика, ін.). Зокрема, важливим елементом збалансування економічних інтересів є прозора, гнучка, адекватна якості продукції (послуг) політика ціноутворення, що базується на дослідженні співвідношення «ціна-якість», рівня розвитку конкуренції в галузі, врахуванні чинників внутрішнього та зовнішнього характеру.

Соціально орієнтовані підприємства, що здійснюють підприємницьку діяльність з використанням праці членів родини з метою отримання прибутку, досягнення соціальних та економічних результатів, можуть бути суб'єктами спеціального оподаткування, на них можуть розповсюджуватися режими податкових пільг, податкових канікул. На сьогодні в Україні фермерські сімейні господарства отримали статус пільгового оподаткування; доцільно дослідити розповсюдження подібного режиму й на інші види сімейних підприємств, звільняти від оподаткування нові проекти соціального значення на перші 3-5 років від їх запуску.

Неефективні податкові важелі стимулювання розвитку підприємств сімейного бізнесу та проблеми оптимізації податкової політики в цілому гальмують розвиток малого та середнього бізнесу, спрямовують його в тіньовий формат. Водночас, пільговий режим оподаткування має бути обґрунтованим, диференційованим, збалансованим (поєднує стабільність нормативної бази, але включає можливості перегляду податкового навантаження при зміні умов господарювання та його загальноекономічного ефекту).

Актуальними є й питання інвестиційного розвитку сімейних підприємств. При посиленні державної підтримки та забезпеченні правового захисту інвесторів та суб'єктів сімейного бізнесу, інвестиції спрямовуються у ефективні, мобільні до змін проекти, що позитивно впливатиме на конкурентоспроможність вітчизняного економічного сектору. Це підтверджується позитивним досвідом розвитку підприємництва країн Європи, – приток інвестицій, який дозволяє впровадити інновації, модернізувати виробничі потужності підприємств цієї сфери має віддачу в різних галузях економіки, в тому числі зменшує соціальну напругу в суспільстві (зокрема шляхом створення нових робочих місць).

Проблеми недостатності інвестицій тісно пов'язані з проблемами кредитування сімейного бізнесу, відсутністю механізмів пільгового кредитування, регіонального кредитування. Для більшості сімейних господарств сучасна кредитна політика не є стимулюючою. Держава знаходиться осторонь цієї проблеми, не розвинувши єї кредитування через муніципальні фінансові установи.

Одна з проблем, вирішенню якої має сприяти удосконалення механізму розвитку сімейних підприємств – це забезпечення ефективного контролю за їх фінансовою та економічною діяльністю. Крім того, для сімейних підприємств характерні ризики, пов'язані з вкладанням власного сімейного капіталу, самозайнятістю, впливом соціально-психологічних чинників, пошуком нових індивідуальних ніш бізнесу, – все це зумовлює необхідність управління ризиками, знаходження напрямів мінімізації їх впливу, ситуаційного контролю. Саме тому доречним для підприємств сімейного бізнесу буде впровадження індивідуальної системи контролінгу, яка систематизує інформаційне середовище підприємства, забезпечить планування основних напрямів діяльності (бізнес-процеси та бізнес-лінії), бюджетування та комплекс показників функціонування підприємства (хоча б на рівні експрес-діагностики), облікову політику, документообіг і статистико-аналітичні дані, дозволить узгоджувати процеси управління доходами і витратами, отже, в цілому сприятиме систематизації діяльності та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшої роботи у даному напрямку. Розвиток малого та середнього бізнесу найчастіше починається з власного сімейного капіталу. Дослідження механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу як джерела та рушійної сили їх економічних відносин та взаємозв'язків сприятиме упорядкуванню діяльності сімейних підприємств та підвищенню ефективності їх функціонування. Формування фінансово-економічного механізму дозволить забезпечити збалансований розвиток на основі стабільної прибуткової діяльності сімейних підприємств. Водночас, подальших наукових досліджень потребують окремі елементи фінансово-економічного механізму при врахуванні специфіки галузі, в якій функціонує сімейне підприємство.

Література.

1. Артус М.М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. Фінанси України. №5. 2005. С. 54-59.
2. Бондарчук М. Ю. Вплив державної підтримки сімейного бізнесу на розвиток малого підприємництва. Формування ринкових відносин в Україні. № 7. 2013. С. 40-44.
3. Дерід І. О. Сімейний бізнес: сутність та специфіка у різних країнах світу. Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. № 1144. Вип. 3(1). 2014. С. 101-104.

4. Костирко Л. А. Перспективи розвитку фінансового механізму в Україні. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. № 3, 2013. С. 13-18.

5. Кулиняк І. Я., Кошик О.В. Сімейний бізнес: співвідношення з іншими формами організації бізнесу. Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. № 5. 2014. С. 89-93.

6. Кулиняк І. Я., Кошик О.В. Сімейний бізнес: сутність поняття. Науковий вісник НЛТУ України. Вип. 24.9. 2014. С. 390-394.

7. Солоненко Ю.В. Інтернаціоналізація сімейного бізнесу: сутність процесу та чинники впливу. Економіка і організація управління. Вип. 2. 2018. С. 84-91.

8. Солоненко Ю.В., Трегубов О.С. Рольова ідентифікація засновника сімейного бізнесу. Теоретичні та прикладні питання економіки. Вип. 2. 2018. С. 52-61.

9. Купалова М. М. Функції сімейного бізнесу у сучасному українському суспільстві. Український соціологічний журнал. № 1-2. 2017. С. 257-261.

10. Чухрай Н. І., Кулиняк І. Я. Сімейне підприємництво в Україні: стан, бар'єри та напрями їх подолання. Сучасний інструментарій та галузеві особливості управління підприємствами України : монографія. Львів, 2014. С. 124-144.

References.

1. Artus, M.M. (2005), "Financial mechanism in a market economy", *Finansy Ukrainy*, vol. 5, pp. 54–59.

2. Bondarchuk, M. Yu. (2013), "Influence of state support of family business on small business development", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7, pp. С. 40-44.

3. Derid, I. O. (2014), "Family Business: Essence and Specificity in Different Countries", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia : Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, vol. 1144, 3(1), pp. 101-104.

4. Kostyrko, L. A. (2013), "Prospects for the development of a financial mechanism in Ukraine", *Naukovyj visnyk: Finansy, banky, investytsii*, vol. 3, pp. С. 13-18.

5. Kulyniak, I. Ya. and Koshyk, O.V. (2014), " Family business: the relationship with other forms of business organization", *Derzhava ta rehiony. Seriiia : Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 5, pp. 89-93.

6. Kulyniak, I. Ya. and Koshyk, O.V. (2014), "Family business: the essence of the concept", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 24.9, pp. 390-394.

7. Solonenko, Yu.V. (2018), "Internationalization of family business: the essence of the process and factors of influence", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 2, pp. 84-91.

8. Solonenko, Yu.V. and Trehubov, O.S. (2018), "Role identification of the founder of family business", *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 2, pp.52-61.

9. Kupalova, M. M. (2017), "Functions of family business in modern Ukrainian society", *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, vol. 1-2, pp. 257-261.

10. Chukhrai, N. I. and Kulyniak, I. Ya. (2014), " Family business in Ukraine: the state, barriers and ways to overcome them", *Suchasnyi instrumentarii ta haluzevi osoblyvosti upravlinnia pidpriemstvamy Ukrainy : monohrafiia*. Lviv, pp. 124-144.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2019 р.